Tradita zakonore e dasmës në qytetin e Elbasanit¹

Thirrjet për në dasëm

Aleks Vini²

Thirrjet për në dasëm, në kohët e shkuara, bëheshin brenda *Kalasë* me anën e një gruaje që ishte shërbëtoreshë në atë familje që bënte dasmën. Ajo shkonte nëpër të gjitha shtëpitë, duke e bërë atë thirrje me fytyrë të zbuluar, pa napë e fereshe. Kjo grua quhej “*fiuese*” dhe shkonte në çdo shtëpi ku kishte porositë, hynte deri në oborr a në çardhak dhe u thoshte grave të asaj shtëpie të urdhëronin e të vinin familjarisht tek X-i, duke u hedhur një kokërr sheqeri përdhe. Përgjigja që i kthehej ishte: “*U trashëgofshi e u plakshi!*”. Ajo familje e dinte që ishte e thirrur për darkë në shtëpinë e dhëndrit, ku shkonte vetëm një burrë e një grua, pa marrë fëmijë nga pas.

Kjo thirrje në ato kohë bëhej edhe gojarisht nëpër dyqane, me anë të kandilenaftit të kishës, nëpër burrat e lagjes, për autoritetet e vendit, si bejlerë e agallarë, të cilët lidheshin në rreth miqësie të ngushtë me atë familje. Thirrjet bëheshin me anë të letrave të shkruara turqisht, sepse gjuha shqipe nuk lejohej të përdorej nga turqit. Zakoni i thirrjes gojarisht me kokrra sheqeri u zhduk që nga viti 1912, kur letrat e dasmës filluan të shkruheshin me shkrim dore dhe pas 1917-ës me shtypshkronjë.

Ditët e javës së dasmës

- Ditën e hënë dërgonte djali bojë e këna.
- Ditën e mërkurë shihej paja e vajzës që do të martohej.

1 Traditat zakonore në qytetin e Elbasanit, “Rama Graf”, Elbasan

2 Ka lindur në Elbasan (1903-1974). Kompozitor popullor, mbledhës i folklorit. Mblodhi rreth 360 këngë të vjetra dhe rreth 600 përralla, prej të cilave më shumë interes ngjallin këngët e dasmës.

Dasëm elbasanase
në në vitet '40-të të
shekullit të kaluar
Në qendër të
fotos, nusja - Fajka
Velencia

- Ditën e enjte qërohej orizi i dasmës së djalit që do martohej. Po atë ditë i vihej boja e kënaja vajzës.
- Ditën e premte lahej vajza në banjë.
- Ditën e dielë vajza bëhej nuse.

Në shtëpinë e djalit

Dasma në shtëpinë e djalit që do të martohej fillonte nga dita e hënë në mëngjes dhe në shumë raste zgjaste deri një javë prapa. Që të vinte era dasëm, fisi qëndronte një javë në shtëpinë e dhëndrit. Fqinjët përqark shtëpisë hynin e dilnin nëpërmjet deriçkave që kishin në oborr. Pjesëtarët e shtëpisë në këto ditë ishin të zënë me punët e dasmës, duke marrë edhe shërbëtorë me pagë ditore. Gjellbërësi i lagjes lajmërohej një javë përpara për të bërë drekat dhe darkat në atë javë dasme. Në këtë rast, gjellbërësit i ndihmojnë plakat e fisit të djalit.

Në shtëpinë e vajzës

Dasma në shtëpinë e vajzës fillonte të mërkurën, ditë kjo kur shihej paja e vajzës nga gratë e lagjes. Po në këtë ditë vinte dhe fisi më i afërt dhe rrinte deri ditën e hënë në mbrëmje, kur mbaronte dasma. Dasma e vërtetë në shtëpinë e vajzës fillonte ditën e dielë, kur vajza bëhej nuse pas mëngjesit, nga ora 8 ose 9 allafërënga. Gratë e lagjes shkonin tek ajo tufa-tufa dhe i jepnin urimet nënës së saj, duke parë edhe vajzën nuse që nusëronte në buxhak me dorë në zemër. Po atë ditë pasdreke vajza merrej nuse me ceremoni nga krushqit dhe krushkat e familjes së djalit. Dasma në familjen e vajzës mbaronte me kaq, ndërsa në shtëpinë e saj qëndronte vetëm fisi më i afërt deri të hënë. Dita e dasmës caktohej që nga fillimi i fejesës ose më pas, nga të dy familjet me mirëkuptim.

Dita e hënë

(Boja dhe kënjaja)

Boja e kënjaja dërgohenin për të hënë nga djali në familjen e vajzës, së bashku me këpucët, duvakun dhe fustanin e nusërisë, nëpërmjet po asaj gruaje që e ka kryer këtë funksion edhe më parë. Lajmi përhapej në lagje, duke thënë se erdhi boja dhe kënjaja. Një pjesë e kësaj boje shpërndahej nëpër fis.

Dita e martë

Për të martë nuk përfshihej ndonjë ceremoni për dasmën, sepse dita e martë quhej si ditë jo e mbarë dhe kishte një orë të ligë.

Dita e mërkurë

Ditën e mërkurë shihej paja e vajzës. E ëma e vajzës, me anë të një gruaje, lajmëronte nëpër lagje, duke thënë: “*Nesër të urdhëroni të shihni pajë në shtëpinë e zonjës X!*” dhe lëshonte një kokërr sheqer përpara derës së shtëpisë. Përgjigja që i kthehej ishte: “*Të trashëgohen!*”

Pajën e vajzës atë ditë e nxirrnin në çardak si ekspozitë që ta shikonin gratë e lagjes, që vinin tufa-tufa. Së bashku me pajën ato shihnin edhe dhuratat që djali i kishte sjellë vajzës, bojën e kënanë, duvakun, këpucët, fustanin e nusërisë dhe stolitë e tjera. E ëma e vajzës atë ditë u servirte grave në tabaka llokume dhe karamеле. Pasi shihej paja, mbyllej dhe lihej po në çardak. Bashkë me pajën shihenin vetëm zbukurimet e petkave dhe jo zbukurimet prej ari të duarve dhe të kraharorit.

Dita e enjte

Dita e enjte ishte dita kur qërohej orizi. E ëma e djalit, një ditë para lajmëronte fisin e burrit dhe të saj, kryesisht të gjithë grate e reja, të cilat i

qeraste me qumësht, liko, mjaltë etj. Të gjitha gratë qëronin oriz me nga një tepsi përpara. Po me një tepsi përpara, një grua e moshuar, që ishte zakonisht motra e babait, pra halla, zinte kryevendin dhe këndonte këngën e parë, të cilës i thonin “*Kënga e orizit*”. Kjo këngë i thurte lëvdata dhe urime fisit dhe djalit që martohej, si dhe nuses. Gratë e reja e shoqëronin:

Kënga e orizit

*Të buk'rat e fisit tonë në shtëpi,
Qërojnë orizin e dhandërit në tepsi,
Nëpër tepsija nëpër çinija,
Me të buk'rat e fisit na u mbush shtëpia.*

*Orizi bardhë e kuq si thana,
Si faqet e nuses, si Di'lli e Hana,
si faqet e dhandrit, porsi napa,
Si du'rët e buk'ra të tu'jat që s'i djeq vapa.*

*Ju lumshin du'rët, ju lumt' kamba,
Nëpër shtëpijat tu'ja qoft'po kanga,
Moj, të bukurat e fisit ton' të sht'pis'.*

*Gëzimet qofshin përher',
Oriz dasme u qëroftë në çdo derë,
Oriz dasme i bardhë si bora,
Me trashëgim na qoftë kunora!*

Kur kënga mbaronte, gratë thoshin “*Amin!*” dhe i jepnin urime plakës: “*Të lumtë goja!*”, “*Të këndoftë zemra!*”, “*T'u trashëgoftë nipi dhe nusja, qoftë me këmbë të mbarë!*”. Më pas vazhdonin me biseda e shaka, hanin bukë dhe merreshin me punët e tjera të shtëpisë. Në fund të ditës, e zonja shtëpisë përcillte mystafirët duke i falenderuar dhe uruar.

Po ditën e enjte

Po atë ditë, ndërsa në shtëpinë e djalit qërohet orizi, në shtëpisë e vajzës vihet boja dhe kënjaja. Duke kënduar këngë të ndryshme e duke thënë shprehje gëzimi, vajzës, megjithëse kundërshtonte i vihej boja dhe kënjaja.

Vajzat që martoheshin kundërshonin, qanin dhe fshihenin nëpër skutat e shtëpisë. Këtë gjë e bënin, sepse donin të mbetenin të virgjëra si dhe nga dashuria e madhe që kishin për pjesëtarët e familjes.

Gratë dhe plakat e fisit që mblidheshin për këtë rast, mundohenin që me fjalë të mira, me përkëdhelje, me shaka, me këngë ta bindnin vajzën që të vërë bojë e këna. Ato lyhenin edhe vetë bashkë me vajzën, e cila qante me dënësë, sepse do të largohej nga shtëpia e babait dhe e nënës. Asaj i dukej se nuk mund t'i shërbente më *Kalasë* ku jetonte. Gratë e bindnin se me shtesën e barkut të saj do t'i shërbente më shumë vendit. Kjo ishte shenja e dashurisë së vërtetë që vajzat shqiptare kishin për atdheun e vet. Motrat e pafejuara të vajzës nuk lyheshin me bojë e këna, deri sa t'u dilte fati i martesës. Ndonëse dita e enjte në shtëpinë e vajzës kalonte me lot e vaj, shtëpia gëlonte nga gratë e fisit, që qeshnin dhe këndonin, mbanin me gëzim e aletri familjen e vajzës. Momenti kur vajza vinte bojë e këna shoqërohej nga këngët:

Bojë e këna

Bojë e këna na ka ardhë
Rreth shoqeve tu'ja të shtëpisë,
Vëre mbi kokë, moj faqebardhë,
Ti, moj yllësia bukurisë.

Vëre, bijë, se të ka hije,
Mbi flokun tënd si ibërshimi,
Ngjyrose fije për fije,
Bane ashtu si florini.

Bane ashtu si ve'tima,
moj sermaqeshe e kullu',
mos u mçif nëpër brima,
Boja, kënaja, për ty është pru'...

Ndërkohë që këndohej kjo këngë, vajza vazhdonte të qante dhe të kundërshtonte, derisa bindej nga gratë e urta dhe të mira.

Ditën e premtë

Të premtën vajza shkonte të bënte banjë, e shoqëruar nga gratë e fisit dhe nga motrat e saj të martuara, nëse kishte. Kjo banjë ndodhej pranë kalasë

së Elbasanit. Atje nuk shkonin vajzat e pafejuara dhe të pamartuara, sepse zakoni nuk e lejonte. Në banjë shkohej pas mesit të ditës, në kohë mbrëmjeje, kur dielli perëndonte dhe sapo binte errësira. Pasi zhvishej, vajza lante fillimisht këmbët e veta, që të ishte këmbëmbarë në shtëpinë e burrit. Më pas lante duart, që të ishte dorëmbarë në çdo gjë që do të lante dhe gatuate. Më pas i hidhte pak ujë barkut, që të vërtetonte se do të jetë zemërpastër dhe e durueshme si ujët e detit. Më pas gratë i lanin asaj gojën dhe kënanë që kishte mbi kokë, si dhe trupin, që t'i laheshin të ligat dhe të mbetej e pastër përgjithmonë, si në trup dhe në shpirt. Gjatë këtij rituali, nga gratë që shoqëronin vajzën këndohej kënga:

Lante vasha

Lante vasha më një kru',
 Këmbë e du'rë me sapu',
 - Ç'ke vashë , që lan e qan?
 - Laj e qaj se më martu'n,
 Më martu'n, më dhanë një plak,
 I rashë njat, ju gjinda lark,
 I vinte era porsi cja!

Lante vasha më një kru',
 Këmbë e du'rë me sapu',
 -Ç'ke vashë, që lan e qesh?
 - Laj e qesh se më martu'n,
 Më martu'n, më dhanë një djalë,
 I rashë lark e gjinda njat,
 I vinte era porsi zamak!

Del një vashë..

Del një vashë nga hamami,
 faqekuqe nga bakami.
 -Ç'ar t'i jap, ta puth një herë?
 - Do t'i jap sahatin e brezit.
 - Sahatin ma gëzofsh vetë,
 unë s'jam djalë për sahat,
 por jam vashë për duvak....

Kënga “*Del një vashë*” ishte kënga e fundit që i këndohej vajzës së fejuar. Pas kësaj kënge, gratë mbuloheshin me napa, vishnin ferexhenë dhe dilnin në rrugë për të shkuar në shtëpinë e vajzës. Kur largoheshin nga banja, shërbëtores së banjës, të cilës i thërrisnin “*talake hamami*”, i jepnin lekë si dhuratë. Nëna e vajzës dhe vetë vajza e fejuar këtë dhuratë e jepnin më të madhe se gratë e tjera. Koha e ritualit të banjës nuk përfshinte më shumë se një orë e gjysëm apo dy orë. Sot ky zakon nuk ekziston më.

Nata e shtunë

Gjatë natës së shtunë, natën edhe djali shkonte në hamam që të bënte banjë, së bashku me dy-tre shokë të tij. Ky ritual që zgjaste rreth një orë shoqërohej me këngë popullore. Pas mbarimit të banjës pronarit të banjës i paguhej një dupje (flori) dhe shërbëtorit (talakut) i jepej bakshish. Kur ktheheshin në shtëpi, dhëndri futej në mes të shokëve të thirrur për darkë, pa e dhënë veten se kishte qenë në banjë, pasi për të ishte një fjalë turpi, ndërsa për vajzën ishte zakoni nderi.

Dasma në shtëpinë e dhëndrit, ndonëse kishte filluar që ditën e hënë, natën e shtunë merrte përmasa më të mëdha. Gjatë darkës me shokët e vet të martuar apo beqarë nuk pihenin pije alkolike apo kafe por vetëm ndonjë gotë verë në vend të ujit.

I ati i djalit ulej në krye të sofrës dhe përshëndetej me miqtë, i uronte mirëseardhjen me një gotë verë dhe u jepte bekimin beqarëve për një martesë me fat. Pasi rrinte pak me miqtë, largohej duke i uruar natën e mirë.

Shokët e dhëndrit mbanin currna e buzuqe, pipëza dhe vegla të tjera muzikore. Ata fillonin të këndonin që para bukës dhe vazhdonin deri në mëngjes, me rreth 36 këngë. Këto këngë quhenin “*Këngë të rinisë*” dhe disa prej titujve të tyre janë:

Ardhçë e të gjeta vetëm-e!, Bilbili që këndon, Ç’na gëdhini!, Ç’më thua, moj manel!,

Dallëndyshe, Do të bëhem prift, Me atë shtat etj...

Moj, Elin!

Moj Elin, moj Elin,
Merr gjergjefin, ‘ja të rrimë,
Merr gjergjefin shul në dor’,
Kapërce një mal me bor’,

Jam një vashë, o me kunor',
 Jam një vashë, o me kunor',
 Mos më tako, o djal me dor'!

Dita e dielë

Kur zbardhte e diela dhe binte këmbana e kishës, plakat e shtëpisë me qenë se ishin të zëna atë ditë me punë dhe nuk mundeshin të shkonin në kishë, bënë kryqin dhe luteshin që Zoti t'u falte gjynahet. Babai dhëndrit priste në odën e pritjes vizitorët, që vinin për t'i uruar martesën e djalit. Në darkë, babai djalit mblidhte të gjithë miqtë e shokët, fisin më të largët të tijin dhe të gruas, ndërsa natën e hënës të javës së dytë të dasmës shtrohej një darkë e veçantë për njerëzit e ngarkuar me shërbimet e dasmës. Kjo darkë, e cila kishte shpenzime të shumta, kalonte me këngë e valle, deri në mëngjes.

Po të dielën, sapo zbardhte drita motrat e dhëndrit shkonin në tri çesme dhe mbushnin ujë. Me ujin e mbushur, i cili quhet "*ujë-rrëmby*" spërkatin shtëpinë, në shenjë mbarëvajtjeje dhe dashurie për çiftin që po martohej, që t'i buronin të mirat sikurse uji. Ky zakon nuk ekziston më dhe e ka humbur vlerën e besimit zakonor në lagjen *Kala*.

Ndërkohë gratë e ftuara mblidheshin në orën e caktuar në odën e nënës së djalit dhe qeshnin e bisedonin, ndërsa burrat dhe djemtë dëfreheshin me orkestrën popullore. Në mes të dhomës, mbi një pod vendoseshin petkat e dhëndrit nga nuset e shtëpisë.

Nuset e mbuluara, që silleshin nga vjehrrat e tyre në dasmë, hiqnin petkat e mbulimit, dhe merrnin valle, të kapura dorë për dorë, rreth rrobave të dhëndrit. Në mes tyre rrinte një plakë, e cila i ngrinte rrobat me rradhë dhe i paloste duke i shoqëruar këto gjeeste me këngët përkatëse.

Po të dielën, pasi këndoheshin rrobat e dhëndrit në shtëpi të tij vinte berberi, i cili pritej me nderime nga babai djalit. Dhëndri ishte i detyruar që gjatë gjithë jetës të shkojë të qethet tek ky berber, madje kjo gjë vazhdonte në breza. Më pas, berberi dhe shokët e dhëndrit hynin në odën ku ishin rrobat e tij. Dhëndri ulej në një pod në mes të dhomës, pranë rrobave, ndërsa berberi hapte veglat e tualetit. Ndërsa berberi fillonte nga puna, shokët e dhëndrit ia merrnin këngës "*Në dyqan*". Berberi fillonte të qethte dhëndrin e teksa i vinte briskun në fytyrë, shokët ja merrnin këngës së dytë "*Nëpër faqe të shkoj brisku*". Puna e berberit mbaronte pothuajse njëkohësisht me këngën. Pasi mblidhte dhuratat në para nga dhëndri dhe shokët e tij, berberi largohej dhe

fillonte ceremoniali i veshjes së dhëndrit. Gjatë veshjes ai ndihmohej nga një shok, ndërsa të tjerët fillonin këngën “*Me shëndet xhyben vishe!*”, “*Hiq rrobet!*” etj

Po të dielën, kur krushqit merrnin nusen

Pasi dhëndri mbaronte ritualin e veshjes, lajmëroheshin njerëzit që do të shkonin krushq, që prisnin në odën e pritjes. Ato ia nisnin këngës “*Ç’kanë këta?*” dhe dilnin për të marrë nusen, të shoqëruar nga kënga “*Udha mbarë*”. Pasi këndohej kjo këngë në oborrin e shtëpisë, prifti dilte para dhe tërhiqte rrugën së bashku me krushqit, për të shkuar në shtëpinë e kumtërit (kumbaranuni). Pas marrjes së tij, niseshin për të marrë nusen, së bashku me krushkat dhe shokët e dhëndrit. Krushqit ndaheshin në tri grupe: krushqi, shokët e dhëndrit dhe krushkat, që rrinin tri katër metra larg nga krushqit. Prifti, me të atin e djalit, që udhëhiqnin grupin, afroheshin te dera kumtërit dhe pritnin daljen e tij. Kumtëri dilte me dy harzane të vogla, të lidhura me kordele dhe dy kurora në shami. Ai qëndronte në radhën e parë dhe tërhiqte udhën, së bashku me priftin. Pasi largoheshin krushqit, te dera kumtëreshës (të shoqes së kumtërit) afroheshin krushkat, të cilat ishin vetëm gra të reja në moshë. Kumtëresha bashkohej me to dhe tërhiqte grupin, si kryetare e krushkave, duke zëvendësuar nënën e djalit, që nuk shkonte krushkë. Krushqit ecnin ngadalë dhe futeshin në oborrin e shtëpisë së nuses. Krushqit hynin në odën e pritjes, ndërsa kushkat në odën e nuses. Nusja rrinte në buxhak dhe nusëronte. Pas përshëndetjeve, te krushkat hynte një djalë 13-14 vjeç i fisit të nuses, i cili i hiqte asaj këpucët që kishte veshur dhe i vishte këpucët që i kishte sjellë dhëndri. Kjo ishte dhe shenja që krushkat duhet të ngriheshin për të ikur dhe për t’ia marrë këngës. Pasi mbaronin këngët e krushkave bëheshin urimet dhe 22 shokët e dhëndrit afroheshin në çardak për të marrë pajën e nuses, duke transmetuar çdo pjesë të saj:

1. Rizën apo shaminë e mëndafshhtë,
2. Jastëkët e mëdhenj me këllëfë të qëndisur,
3. Dy jorganë të mëdhenj me çarçafë me faqe seteni, kumashi, atlasi apo kadife të qëndisur me sermaqesh, etj.

Porsa dilte paja, dhëndri, me shenjën e kumbarës afrohej te dera ku ishte nusja me krushkat dhe qëndron aty, deri sa dilte e ëma e nuses dhe e përqafonte, e puthte në ballë dhe e uronte “*U trashëgofshi*”. Dhëndri i puthte vjehrrës dorën e djathtë, ndërsa ajo i hidhte një shami në supin e djathtë, të cilën e merrte shoku dhëndrit dhe iknin në dhomën e burrave. Më pas, krushqit

dilnin duke uruar dhe merrnin udhën për në kishë që të fillonte ceremonia fetare e kurorëzimit.

Në këtë numër po sjellim disa pjesë të zgjedhura folklorike nga **Lef Nosi**, të botuara në 1918, te “*Kopështi letrar*”. Lef Nosi është një figurë erudite me njohuri të thelluara në fushën e leksigrafiës, në hulumtimin, mbledhjen dhe konservimin e trashëgimisë gojore të popullit shqiptar, por jo vetëm. Ai njihet si një nga nënshkruesit e Deklaratës së Pavarësisë së Shqipërisë, si patriot, arkivist, folklorist, etnograf, numizmat, arkeolog e politikan shqiptar. Njihet si babai i filateliës shqiptare, personalitet me interesa të gjëra kulturore e me një veprimtari të njohur politike-shoqërore.

Në vazhdimësi në numrat vijues, do të risjellin në kujtesë, si pjesë arkivore, materiale të botuara në revistën “*Normalisti*”, “*Kopështi letrar*” etj.